

**Јелена Мргић, *Северна Босна*
13–16. век. Београд: Историјски
институт, Посебна издања, Књига
56, 2008, 469 str.**

Tokom 2008. godine pažnju naučne javnosti privukla je knjiga Jelene Mrgić, *Северна Босна 13–16. век*, koja predstavlja prvo cjelovito sintetsko djelo o zemljama srednjovjekovne Bosne – Usore i Soli, u izdanju Istorijskog instituta u Beogradu. Ova knjiga je rezultat dopunjene doktorske disertacije, odbranjene na Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu 2007. godine, pod nazivom *Северна Босна у средњем веку. Земља – Историја – Народ*, pred komisijom: Sima Ćirković, Miloš Blagojević, Andrija Veselinović i Siniša Mišić. Jelena Mrgić spada u red mlađih srpskih historičara. Pored niza radova čiji je fokus bosansko srednjovjekovlje, zapažena je i njena monografija – *Donji Kraji. Krajina srednjovjekovne Bosne*, objavljena 2002. godine u Beogradu, kao i rad na objavljivanju bosanskog diplomatskog materijala u seriji *Stari srpski arhiv*. Ova nova knjiga, također monografskog karaktera, vremenski i prostorno obuhvaća, u poređenju sa drugim dijelovima srednjovjekovne bosanske države, dosta zamršenu i prilično neistraženu oblast sjeverne Bosne. Gledano s geografskog aspekta, polju interesa autorice pripada područje koje omeđuju rijeke Vrbas, Drina i Sava, a sa historijskog, bosanske zemlje Usora i Soli. Sadržaj knjige se prepoznaje kroz šest cjelina, koje se po koncepciji i metodološkom izrazu međusobno razlikuju. Međutim, po strukturi, kao i po metodologiji knjiga se može podijeliti na dvije tematske cjeline: srednjovjekovni i osmanski period, koji su obrađeni

sa stanovišta historijske geografije, demografije i ekonomije.

Prilaz ovom tematskom okviru, koji je u historiografiji već duže prisutan i pored mnoštva studioznih radova, ostao je uglavnom površan, suviše uopćavan u radovima autora koji su se bavili krupnijim ili drugačijim temama – barem kada je srednji vijek u pitanju. Stoga autorica u prvom poglavlju pravi presjek stanja obrade i nivoa dosadašnje istraženosti ove teme. Osmanski period je u poređenju s drugim krajevima veoma dobro osvijetljen brojnim radovima neprikosnovenog Adema Handžića i u manjoj mjeri Nedima Filipovića i Hazima Šabanovića, čije je radove, bazirane na izvornim svjedočanstvima osmanskih arhiva, autorica obilatno koristila. Karakteristika srednjovjekovnih izvornih podataka za ovaj prostor su usitnjenost, fragmentarnost i do danas nedovoljna eksploatiranost, a u poređenju sa drugim dijelovima bosanske države, skoro u potpunosti nedostaje građa Dubrovačkog arhiva, najvrednijeg savremenog ishodišta za izučavanje historije srednjovjekovne Bosne. Da bi nadomjestila ovaj historijski vakuum, autorica se umjesto na *jug* okreće prema *sjeveru*, odnosno, izvorima mađarske provenijencije, pažljivo objavljivane od strane neumornog Lajosa Thallóczya, kao i duge lepeze drugih mađarskih i hrvatskih historičara, od kojih se posebno ističe nedavno preminuli mađarski historičar Pál Engel, čiji su ispisi, posebno za period od pada bosanske države do osmanskog osvojenja, u ovom radu inkorporirani. Kako kaže autorica, sama priroda sačuvanih izvornih podataka kao i njihova malobrojnost uvjetovala je “potrebu da se i početna i krajnja vremenska odrednica prekorači”; stoga, ne treba nas čuditi što je prisutan veći broj bibliografskih jedinica koje tretiraju XVII,

XVIII pa čak i XIX stoljeće.

Stanje istraženosti historije Usore i Soli s obzirom na karakter izvora i manjeg broja naučnih pristupa u poređenju sa drugim oblastima srednjovjekovne Bosne ipak je dobro pokriveno i zastupljeno u historiografiji. Međutim, jedna sinteza koja bi obuhvatila ne samo političku historiju nego i privrednu, etničku, topografsku – dosad nije urađena. Dosadašnji pristupi ovoj temi ogledaju se uglavnom kroz brojne radove Pave Živkovića, potom Pavla Anđelića, Đure Baslera, Mihaila Dinića, Desanke Kovačević-Kojić i drugih, kao i u sintetskim radovima o srednjovjekovnoj Bosni Vjekoslava Klaića, Vladimira Ćorovića, Napretkovej *Povijesti Bosne*, te Sime Ćirkovića i Dubravka Lovrenovića, koji su iznova pretresali i u drugačijem ruhu prezentirali novije pokazatelje. More raznovrsne literature raštrkane u formi raznih zbirki izvora, članaka, knjiga, osmanskih deftera, kanuna i kanunnama, čiji su podaci, usput rečeno, često fragmentarnog i površnog karaktera, uz to i često hronološki neujednačene, autorica je sakupila i uskladila na jednom mjestu. Ovim putem, vrativši kazaljke na satu, Jelena Mrgić nam je omogućila da provirimo kroz prozor jednog davno zaboravljenog vremena.

Wosora, Wassora, Wasscura, Wozora i *Vozora* sve su oblici naziva zemlje koja se u kancelarijama Rima i Ugarske tokom XIII stoljeća javlja za označavanje Usore, čiji domaći naziv prvi put srećemo tek od trećeg decenija XIV stoljeća. Zemlje Usora i Soli su se isprva razvijale sjeverno od zemlje Bosne, prema sadašnjem stanju saznanja. Iako se prvi put u pisanim spomenicima javljaju tek 1225. godine, postoje brojni razlozi koji upućuju na to da je politička autarhija ove oblasti nastala mnogo ranije (P. Anđelić, N. Klaić). Međutim, kod

autorice dolazi do zabune oko kompleksnog pitanja postanka ovih zemalja, dok na 54. stranici, prilikom navođenja prvog pisanog spomena Usore i Soli, kaže da se "organizovanje ovih prostranih teritorijalno-upravnih jedinica sigurno datira u *znatno raniji* period s obzirom na to da je reč o *dugotrajnom* i *postepenom* procesu izgradnje teritorijalne organizacije jedne države (potcrtao N.R.)". U zaključnim razmatranjima autorica mijenja mišljenje, te kaže da se "sa većom sigurnošću (se) može pretpostaviti da su 'zemlja' Usora i 'zemlja' Soli nastale tokom vladavine velikog bosanskog bana Kulina (pre 1180 – oko 1204)" (368 str.), što se svakako ne može nazvati *znatno ranijim* periodom. U poglavlju *Tok istorije* (33-170) autorica prati razvoj ove oblasti od predslavenskog doba do sredine XVI stoljeća, u vremenskim okvirima u kojim su se izmijenile vlasti Srbije, Bosne, Ugarske i na koncu Osmanskog carstva. Autorica se u ovom dijelu ne zaustavlja samo na komparaciji i vrednovanju raznovrsne literature, od kojih veliki dio čine objavljene zbirke izvora, nego taj isti materijal stavlja pod lupu kritike. Nakon što su Usora i Soli (ili samo njeni istočni dijelovi) pune tri četvrtine stoljeća, od 1247. do 1319, bili pod neposrednim ugarskim vrhovništvom, ove zemlje trajno dolaze pod vlast Bosne, odmah na početku snažne bosanske ekspanzije za vrijeme vladavine bana Stjepana II Kotromanića 1322. godine. Šturi pokazatelji XIII stoljeća ipak su omogućili autorici da uz pomoć literature zaokruži granice ovih zemalja, te da prati naglu integraciju Soli u Usoru, kao i širenje Usore na račun drugih oblasti. Tokom XV stoljeća ove oblasti su bile pod rastućom dominacijom Ugarske, koja će se produžiti nakon pada Bosne 1463. godine. Sjeverna Bosna, razdijeljena na dvije odbrambene zone, čija su se sje-

dišta nalazila u Jajcu i Srebreniku, zadržat će nekih 50-ak godina nabujali osmanski val koji će *potopiti* najprije južne provincije Ugraske, zatim nju samu na Mohaču 1526. godine i zaustaviti se konačno pod Bečom. U uvodnim razmatranjima autorica ilustrativno opisuje ovo područje kada kaže da je "severnoj Bosni od početka bila dodeljena uloga pograničnog pojasa, odnosno zone dodira gde su se preplitali raznovrsni politički i kulturni uticaji, i gde je došlo do neprekidnog mešanja različitih društvenih, privrednih i kulturnih obrazaca." Dolaskom pod osmansku vlast sjeverna Bosna biva podijeljena u dva sandžaka: Zvornički, koji je dopirao do rijeke Bosne i Bosanski, u koji su ušli preostali (zapadni) dijelovi srednjovjekovne Usore. Prepoznatljive razvojne faze sjeverne Bosne našle su vidljive konture u radu autorice, čiji političko-historijski dio završava razmatranjem njenog definitivnog pada pod osmansku vlast.

Poglavlje *Prirodna sredina i njene promene* (13-32), obrađeno je sa stanovišta historijske geografije. Autorica ukazuje na veliki značaj klimatskih gibanja, rasporeda hidrografske mreže, reljefa i šumske vegetacije, pritom slijedeći modernu svjetsku historiografiju, koristeći se novim i oprobanim metodama koje daju odlične rezultate. Tako se pridaje veliki značaj globalnim klimatskim promjenama, odnosno *srednjovjekovnom toplom periodu* (Medieval Warm Period – MWP) koji je trajao od oko 850/1000. do 1200-1300. godine, kao i hidrografskoj mreži sjeverne Bosne i njenom utjecaju na demografske, političke pa čak i na kulturne prilike. Tako je, naprimjer, rijeka Sava, mijenjajući tok u svom srednjem slivu za nekoliko kilometara prema jugu, imala direktan utjecaj na granicu zemlje Usore. Rijeka Bosna je opet oko 1663. godine promjenom toka "progutala" Crkvu

sv. Ilije kod Modriče itd. (22 str.) Uz ovo poglavlje naslanja se posljednje – *Plodovi zemlje* (273-365), koje je u naučnom smislu afirmativno i inspirativno, jer do sada nije bilo pokušaja da se pobliže istraži privreda, zemljoradnja, život na selu i ostale vrste aktivnosti stanovništva na prostoru sjeverne Bosne u periodu koji ova knjiga obrađuje, a koje su ostajale na marginama historijskog procesa. Primjera radi, "nema nijedan direktan podatak iz sačuvanih istorijskih izvora za srednjovjekovni period," ali "i ovde su ljudi živeli u selima, trgovima i gradovima," ističe autorica, slično kao u drugim susjednim područjima. Komparativna metoda pokazala se kao moćan instrument, koji je autorica uz dopunu s manjim brojem domaćih ali i suviše iskričavih podataka vješto ukomponirala, koristeći se pri tome analogijom sa prirodnim ali i kulturnim i jezički sličnim područjima Hrvatske, Ugarske i Srbije.

Nastojeći popuniti prazninu koju u rijetkim prilikama popunjava srednjovjekovni diplomatski materijal, privredni i demografski dio svoje studije autorica uglavnom bazira na građi osmanskog porijekla, kao i na temelju rezultata arheoloških istraživanja. Malobrojni izvorni podaci ukazuju na činjenicu da je stanovništvo sjeverne Bosne uglavnom živjelo po selima, čak je ruralizacija bila jače zastupljena nego u drugim krajevima Bosne. Tokom XIII stoljeća, za vrijeme vladavine bana Prijezde, može se pratiti trgovina robljem sa područja Usore. Riječ je o ukupno 20 slučajeva, između 1281-1283. godine, da se robinje (*ancillae*) de Vsora prodaju na tržištu u Dubrovniku. Tokom ovog perioda Usora prednjači po broju robinja odvođenih u Dubrovnik. Autorica ističe da je tokom XIV stoljeća sjeverna Bosna, zajedno sa ostalim dijelovima bosanske države doživjela eko-

nomski i demografski procvat. U ovo vrijeme se podižu gradska utvrđenja i brojne tvrđave od trajnijeg materijala, kamena i maltera. Podignute su ili revitalizirane tvrđave poput Srebrenika – *najtvrđeg grada u Usori*, Teočaka, Koraja, Sokola kod Gračanice, Gračaca (današnjeg Gradačca), te Dobora na koncu XIV stoljeća. Najznačajnije demografske promjene nastupaju početkom XV stoljeća za vrijeme vojnih sukoba Ugarske i Bosne, nakon čega su veći dijelovi sjeverne Bosne pripali ugarskoj kruni. Nakon pada bosanske kraljevine u sjevernoj Bosni je nastala velika pometnja – na njenoj teritoriji dolazi do vojnih sudara Ugarske kraljevine i Osmanskog carstva – možemo reći da se u ovom periodu sjeverna Bosna nalazila *između osmanskog čekića i ugarskog nakovnja*. Stoga nije ni čudo što prvi osmanski defteri bilježe u nekim nahijama svega nekoliko naselja sa desetinama mezri, ranije kultiviranim naseljima, koji su vremenom opustjeli. Prateći osmanske izvore, autorica konstatira da se u narednom periodu broj stanovništva postepeno stabilizirao sa stalno rastućom tendencijom tokom XVI i XVII stoljeća. Iako je autorica samo načela pitanje vlaških kretanja, bilo bi značajno ustanoviti njihov stepen i intenzitet tokom XVI stoljeća – o ovim pitanjima je prije nekoliko decenija iscrpno pisao Adem Handžić. Naglašavamo da autorica u obradi demografskih promjena i utjecaja pravoslavne crkvene organizacije u sjevernoj Bosni pristupa s polazišta Srpske historiografske škole.

Autorica se osvrnula i na konfesionalne prilike u sjevernoj Bosni. Pored katoličke crkvene organizacije, Crkve bosanske i procesa islamizacije, najviše prostora je posvećeno pravoslavnoj crkvenoj organizaciji. Prava je šteta što se autorica nije detaljnije osvrnula na prisutnost Crkve bo-

sanske i njenog intenziteta u sjevernoj Bosni, te njenog iščeznuća sa ovih prostora.

Djelo je obogaćeno slikovnim priložima koji su nerijetko u boji i sa izvanrednim kartografskim materijalom čija bi vrijednost bila još veća da se sve priložene karte, izuzev posljednje, nisu ograničile na format knjige. Tu je još obiman registar, doduše sa manjim propustima, podijeljen na *imenski, geografski i pojmovni*. Pažljivom čitaocu neće promaći ni dosta opširan *Summary* (Sažetak na engleskom jeziku), koji će sasvim sigurno dati zadovoljavajući odgovor zainteresiranim licima koji zbog jezičke barijere nisu u mogućnosti iščitati veći dio knjige.

Zahvaljujući zavidnom istraživačkom naporu autorice ova regija se barem dijelom otrgnula ispod mračne zavjese koja je nad njom dugo visila, prouzrokovana, međutim, manjkom izvornog materijala. Možemo utvrditi da je ovom monografijom historija sjevernog dijela srednjovjekovne Bosne umnogome oživljena i da je dobra polazna tačka za podrobnija istraživanja. Svaki korak naprijed ogledao bi se u smjeru istraživanja mikroregije, koja nije ni približno dobro obrađena, a koja predstavlja pravu riznicu za historičare. Jedna srednjovjekovna historija primjerice Gradačca, Brčkog, Koraja, Teočaka ili Bijeljine, sa inkorporiranjem najnovijih saznanja mađarske historiografije, bila bi prava poslastica.

Pisanje lokalne historije zadobilo je tokom posljednjih nekoliko decenija veliku pozornost u historijskoj nauci. Povoljne okolnosti koje su doprinijele toj pojavi ogledaju se, prije svega, u činjenici što se u posljednjih 150 godina pristupalo sistematskom objavljivanju izvora i njihovoj kritičkoj obradi u historijskim radovima. Zahvaljujući mnogim entuzijastima koji

su se pasionirano prihvaćali ovog *divovskog* zadatka, današnjim istraživačima je omogućeno da pristupe detaljnijem i obuhvatnijem istraživanju mikroregije. Skoro nepregledna literatura, neadekvatna naobrazba i nedovoljno istančan kritički aparat, postali su u novije vrijeme kamen spoticanja mnogih autora koji su se odvažili pristupiti pisanju lokalne monografije. To je rezultiralo pojavljivanjem velikog broja lokalnih historija često naslovljenih "Od najstarijih vremena do..."; čiji diletantski pristup već ostavlja trajne posljedice, s obzirom da su radovi ovog tipa namijenjeni prvenstveno neakademskoj čitalačkoj publici. Stoga će ova knjiga poslužiti kao školski primjer kako metodološki pristupiti istraživanju mikroregije, a svojom faktografijom i bogatim bibliografskim aparatom otvoriti vrata nadolazećim istraživačima.

Još uvijek je otvoreno pitanje pravnog položaja Usore i Soli, zatim pitanje rasprostiranja vlasteoskih posjeda i vladarskih domena na ovom području. Konfesionalna slika i vjerske prilike još uvijek *vape* za odgovorima. Jedan od pozitivističkih elemenata je činjenica da je ova knjiga pokrenula mnogo više pitanja i pored mnoštva odgovora koja je dala, te je na taj način ukazala na smjernice budućih istraživanja. Tek ćemo tada najbolje moći procijeniti vrijednost ovog djela.

Geografija kao prostorna horizontala i historija kao vremenska vertikala tvore koordinatni sistem na kojem se puno bolje i jasnije uočavaju povijesni tokovi. Jelena Mrgić, kao odlični poznavalac historijske geografije, na harmoničan način je posložila note na povijesnoj skali, koja je predstavljena u obliku sjeverne Bosne. Temeljno istraživanje navedenih aspekata, na osnovu podrobno pretresene izvorne

građe, daje jednu cjelovitu sliku davno razbijenog mozaika. Sigurno je da će ova knjiga zbog jednostavnog i razumljivog stila pisanja naći mnoge poklonike i da će za njom posezati kako akademska tako i šira javnost. Nadamo se da će ovo djelo biti podsticaj da uskoro čitamo mnogo više naučnih radova o sjevernoj Bosni, kojih svakako manjka.

Na samome kraju, ističemo da je za ovo djelo Jelena Mrgić dobila prestižnu Nagradu grada Beograda iz oblasti društvenih i humanističkih nauka za 2008. godinu ■

Nedim Rabić

Hans Magenschab, *Josef II.
Österreichs Weg in die Moderne.*
Wien: 2006, 287 str.

Iako u istoriji nije ostavio naročito upečatljiv trag u kontekstu dužine vladavine, habsburški vladar Josip II (1780-1790) je, zahvaljujući svojim radikalnim reformskim namjerama, postao jedan od najvećih fenomena evropske istorije, te je produkcija biografskih djela, kao i analitičkih pokušaja valorizacije pojedinih segmenata njegovog djelovanja, vrlo intenzivna i na početku 21. vijeka. Ono što Josipa II čini tako interesantnim istoričarima, a i čitalačkoj publici, jeste permanentna nemogućnost historiografije da jasno i konačno odgovori na pitanje koliko je on u svojim nastojanjima zaista bio liberalan i koliko je anticipirao neka moderna sociološka i državno-politička rješenja.